

„LITERATUR IM WANDEL. Entwicklungen in europäischen sozialistischen Ländern 1944/45—1980.“ Herausgegeben von Ludwig Richer, Heinrich Olschowski, Juri W. Bogdanow und Svetlana A. Scherlainmowa. Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1986, 510 S.

„ЛИТЕРАТУРА В ДВИЖЕНИЕ. Развитие в европейските социалистически страни 1944/45—1980.“ Съставители: Лудвиг Рихтер, Хайнрих Олшовски, Юрий В. Богданов и Светлана А. Шерлаимова. Ауфбау-ферлаг, Берлин и Ваймар, 1980, 510 с.

Съвместното издание на учени от Централния институт за литературна история при АН на ГДР и Института по славистика и балканистика при АН на СССР е принос в изучаването на литературата на социалистическите страни. В своя амбициозен труд изследователите се стремят да обхванат динамиката на литературните явления в условията на революционни изменения след 1945 г. Вниманието им е съсредоточено върху спецификата на националните художествени развития; сравнително-типологическият аспект е застъпен по-периферно, с оглед не на структурата, а предимно на проблемите в литературата на социалистическите страни въз основа на тяхното обществено-историческо развитие. Книгата не предлага, разбира се, обстоен систематичен обзор на литературните процеси в България, ГДР, Полша, Румъния, СССР, Унгария, ЧССР. Това не би било и възможно в рамките на един том. Авторите са предпочели да представят избирателно и в проблемно-исторически аспект значими моменти от развитието на художествената литература и нейното осмисляне. Това им позволява да обхванат в дълбочина процесите в социалистическата литература, нейното движение, измененията ѝ в контекста на историята и на духовното общуване.

Въпреки многообразието на засегнатите въпроси (измеренията на реализма в литературата и в теорията ѝ, жанровото развитие, отношението към традицията, новаторските търсения и др.) сборникът не оставя впечатление за еklektизъм. Авторите изхождат от обща методология и съмняват да защитат единната концепция на тома. Концептуалното единство се корени по собствени им думи най-вече във възгледа, че „явната диференциация на изобразителните и въздействените възможности на социалистическите литератури е свързана

с тяхната променена функция“ (с. 6). Това разбиране е кристализирало не на последно място благодарение на преходни научни постижения, между които трудовете: „Литератури на европейските социалистически страни“, Берлин и Ваймар, 1975; „Литературният живот в ГДР 1945—1960“, Берлин, 1979; „Нови явления в литературата на европейските социалистически страни“, Москва, 1976. Авторите виждат в своето колективно изследване своеобразно продължение на тези трудове, допълващо ги с нови научни постановки и изводи. Разбира се, участието на учени от двете страни, всяка от които се ползва от постиженията на националната литературна наука, предполага и някоя разлика в конкретния подход, независимо от общата методология и концепция.

Важна за изучаването на литературния процес в европейските социалистически страни след 1945 година е предложената в тома периодизация. Литературното развитие е систематизирано в два основни периода: литература на преходния период (1945—1963) и литература на развитото социалистическо общество (до 1980). Според съставителите с определянето на границите на преходния период, а именно — от установяването на народна власт в 1944/45 г. до утвърждаването на социалистическите отношения в началото и до средата на 60-те години, се внася корекция в досегашното периодизиране. По такъв начин преходният период, схванат като историческа категория, не съпада напълно с антифашистко-демократичната фаза и прокламирането на социалистическото строителство в началото на 50-те години. Авторите виждат преимуществото на тази периодизация в това, че „литературните явления могат да се проучват и оценяват в по-широк литературно-исторически контекст, отговарящ на реалните промени в развитието на социализма, включително и промените в условията и формите на обществена комуникация“ (с. 6). С това качествени промени, настъпили в литературата на развитото социалистическо общество, се очертават по-релефно и по-точно спрямо литературата на преходния период, която може да се разглежда като тяхна предпоставка, но не задължително и като тяхна предистория.

Съобразно тази периодизация томът е структуриран в две части, посветени съответно на литературата на преходния период и на литературата на развитото социалистическо общество. Във въвеждението към първата част, чиито автори са Ингеборг Мюнц-Кьонен, Хайнрих Олшовски и Лудвиг Рихтер, се уточняват

преди всичко принципът на историческа дистанция между предмет на изследване и съвременна теоретико-методическа гледна точка, литературно-историческото съдържание на понятието преходен период, както и други принципи постановки. Историзмът предполага преосмисляне на литературните факти, програми и процеси, включително и на все още дискуссионни въпроси като оценката на литературата от началото на 50-те години, на реалния и авангардизма. Предложението периодизиране не означава според авторите, че литературата се поставя в пряка и опростена зависимост от общественото развитие. Тя сама е израз на определено обществено отношение (създаване, разпространение и възприемане на книги). В този смисъл литературно-историческото изследване проследява общественото обръщение на дадена литературна творба, мястото и функциите ѝ в него. Тези принципи постановки позволяват по-точно и по-обективно да се оцени и литературата на преходния период, да се преодолее досегашното прекомерно рязко противопоставяне на ранната фаза и на промените след 1956 г., както и отъждествяването на исторически новото с новото, навлязло в художественото мислене.

В увода към втората част Юрий Богданов, Виктор Хорев и Светлана Шерлаимова наблягат от своя страна на типологически сходното и национално своеобразното, различното в развитието на социалистическите литератури през следващия период. Същият идейно-естетически белег на литературата в развитото социалистическо общество авторите виждат в засилен и подчертан интерес към индивида. Акцентът върху нравствено-психологическите проблеми според тях е израз на повишена обществена отговорност независимо от присъщите и новият моменти на етностраничност. Идеино-съдържателното обновяване на литературата се съпътства от преосмисляне на естетическите представи и художествените форми. Новите тенденции кристализират най-отчетливо в областта на прозата; в ясно изразената тенденция към философско-исторически размисъл в романовия жанр, в нравствено-философските търсения на „селската проза“. Анализът на многообразието, често противоречиви отношения между личността и нейното обкръжение, стремежът да се очертаят нравственият облик и конфликтите на съвременника изразяват ангажирания повик на литературата за съвместност в социалистическото общество.

Като обобщават научния опит в изучаването на социалистическите литератури, авторите предлагат и редица нестандартни решения. Трудът им има „експериментален характер“ (с. 5) в най-добрия смисъл на думата — като плодотворна преценка на постигнатото и гласък за бъдещото научно овладяване на социалистическите литератури. Принос в тази насока (естествено не единствен) е статията на Ингеборг Мюнц-Кьолен „Дискусии за реализма. Литературната теория в ГДР — поглед към преходния период“. Изследователката проследява характерни полемични моменти в

оценката на литературното наследство и на модернизма, като се стреми да викине в конкретно-историческата обусловеност и функционалност на теоретико-естетическите постановки и разногласия. Чрез задълбочен анализ на дискусиите за реализма (Лукач-Айслер в периода 1945—1949, критичната преценка на понятието около и след 1956 г.) тя разкрива специфично етностраничното приложение на теорията на отражението върху литературата и изкуството в преходния период, търси причините за доминирането на определени теоретически схващания, за смесването на генетични и систематични аспекти на понятието реализъм и произтичащата от това ограниченост в оценката на модерната литература. Независимо от полемиките естетиката на Лукач запазва относително дълготрайното си въздействие до 1956 г. Последвателна критична равностопка е свързана пред всичко с осмисляне на националната и европейската традиция на социалистическата литература, с преодоляване на нормативността. Процесът на обновяване през 60-те години протича под знака на развитие и обогатяване на теорията на реализма, което се изразява в изискванията за многообразие на художествените форми, за привличане на пренебрегвани литературни традиции, за насочване към съвременната литературна практика и пр. В преходния период се наблюдава радикално обвързване на обществените и художествените процеси и съвременно се извършва една проверка на представите за функциите на литературата. Пренебрегването на определени аспекти за сметка на други се схваща по такъв начин като органична част от развитието, от задълбочаващото се познание за литературата.

Близки до разбирането на авторката за органиката и динамиката на литературното развитие са статие на Лудвиг Рихтер и Хайнрих Олшовски, в които се привлича материал от две национални литератури — словашката и полската. Олшовски разглежда своеобразното усвояване на авангардната традиция в полската лирика между 1945 и 1965 г., което е свързано според него с ключов проблем на литературното развитие след Втората световна война. Чрез противоречиво възприемане на конструктивизма, представено през 20-те и 30-те години от краковската литературна група, авторът викива в отношението между характер и естетически изисквания на литературата в отделните фази на преходния период. Лудвиг Рихтер откроява от своя страна промените в словашкия литературен живот и художествено развитие през същия период, като изяснява преодоляването на естетическия схематизъм след 1956 г. в тясна връзка с настъпилите изменения във функцията на социалистическата литература. Статие на Виктор Хорев върху проблеми на полската селска проза и на Юрий Богданов върху съвременната словашка проза своеобразно допълват представата за националната специфика на процесите в условията на развитото социалистическо общество.

Трудно е да се обхванат поотделно и детайлно всички приноси към характеристиката на различните национални литератури на социалистическите страни. Би трябвало най-малко да се споменат статията на Анастол Бочаров върху многонационалната съветска проза, на Георг Люк, както и на Вячеслав Седра, върху развитието на унгарската литература, изследването на Светлана Шерлянова върху съвременния чешки исторически роман, на Моника Август и на Галина Илина съответно върху югославския антифашистки роман през 50-те години и реализма в югославската проза през 70-те години. Без да омаловажаваме ни най-малко постиженията в проучването на другите социалистически литератури, несъмнен интерес за нас представляват две статии, посветени на българската литература. В „Епична тоталност — връзка с традицията — структурни промени“ Добри Вичев засяга проблеми на развитието на българския роман през 50-те години. Авторът се разграничава от разпространеното схващане, че разветвът на големите епически форми през първата половина на 50-те години е национално специфично явление. Корените на „епическата вълна“ следва да се търсят според него в самия характер на преходния период, в теоретическите постановки и представи за функцията на литературата, в „сложното диалектично отношение на взаимен подтик, направляване и корекция“. Историческите промени след Априлския пленум не водят автоматично до промени в художественото и литературното мислене. Ето защо разветвът на романа не следва да се разглежда едностранично като съпротива срещу нормативната естетика; то е свързано не на последно място с тогавашните схващания за реализма и главно с практическото „отъждествяване на реалистично и епично, при което монументалността, широтата и тоталността се приемат за същностни белези“ на социалистическото изкуство. Неслучайно един от резултатите на критическия постулат за „епическите мащаби“ е кризата в късата проза от началото на 50-те години. По-нататък авторът се спира на връзката на българския епически роман с реалистичния романов модел на XIX век и с националната реалистична традиция, възпитана от Вазов. Като органично нейно продължение е разглеждана представителната за „епическата вълна“ тетралогия на Димитър Талев. На този фон са очертани също някои нови моменти в монументалната творба на Георги Караславов „Обикновени хора“, както и преосмислянето на реалистичната традиция, новаторският принос на Димитър Димов и Емилиян Станев. За разлика от романите на Талев и Караславов в „Тютюн“ и „Иван Кюндарев“ се наблюдават определени структурни промени, кристализи-

рането на друг романов тип, при който обществено-историческите процеси са повече или по-малко пречупени през субективния преживяване на героите за сметка на епическата широта. В това авторът вижда естетическа връзка с прозата през 60-те години, както и изобщо наченки на променено отношение към функциите и комуникативната роля на литературата.

В статията на Нина Пономарьова са проследени тенденции в развитието на българската проза през 60-те и 70-те години. Авторката изхожда от разбирането, че на историческите промени в обществения живот след 1956 г. съответствуват нови измерения в художественото мислене. Преобладаваща тенденция в прозата на 60-те и 70-те години става насочването към личността и нейния вътрешен свят, но и към нейната роля в обществото и историята. Епическата мащабност през 50-те години отстъпва на кратките художествени форми — късия роман, повестта, разказа. Повествованието става изповедно, монологично. Успоредно с това се наблюдава стремеж към художествено осмисляне на общественото развитие, към открояване нравствения облик на съвременността. В произведението на Камен Калчев, Ивайло Петров, Атанас Наковски, Андрей Гуляшки, Дико Фучеджиев, Павел Вежинов се прави равностметка на най-близкото минало и се търсят измеренията на настоящето. Авторката обстойно се спира на някои произведения, отразили сериозни нравствени проблеми и противоречия на съвременното българско общество, като „Барьерата“, „Кратко слънце“, „Вилна зона“, както и на своеобразното разработване на селската тема в творчеството на Йордан Радичков, Ивайло Петров, Васил Попов, Георги Мишев. Засега то е също развитието на историческия роман (Генчо Стоев, Вера Мутафчиева, Емилиян Станев), чрез който според авторката се търсят изворите на националния характер и особеностите на националната психика, но не самоцелно, а за да се открият устойчивите ценности и през призмата на миналото да се изяснят някои актуални явления.

В началните страници на „Литература в движение“ ще открием следните думи на известния немски изследовател Вернер Краус: „Литературната история ще бъде оцетена, ако подмине историчността на литературните явления. Ето защо средоточие на всяка сериозна литературно-научна дискусия е проблемът за това как литературата е потопена във времето“. В овладяването на този проблем следва да се търси и сериозният научен принос на сборника.

Бисерка Рочева